

דירידתה לנחל אוסרתה, ואפילו הכי אם נמצא ההורג אף אחר שהורידה לנחל תצא ותרעה בעדר, משום דאדעתא שיימצא ההורג לא אקדשוה, שהרי דבר מצוי הוא שיימצא.

ה) מתני', תקבר. הקשה המנחת קנאות, אמאי פירשה המשנה לדין הקבורה דווקא בגונא דנמצא ההורג, ולא בכל עגלה ערופה, דהא פשוט שאף היא נקברת במקומה.

ו) מתני', עד אחד אומר ראיתי את ההורג וכו'. בתורת הקנאות רצה לומר בתחילה, דהיינו דווקא אי נתקבלה העדות לאחר עריפתה. משום דקודם העריפה, העיר עדיין בחזקת פטור, ואין ספק העדים מוציא מהחוקה. ולכסוף צידד דבמה שנמצא ההורג קרוב לעיר, כבר הורע חזקתה עד שיבורר מיהו ההורג, ותיפטר.

ז) מתני', שם. הקרן אורה כתב, דילפינן בירושלמי הכא (בפירקין ה"א) מקרא ד"כי ימצא חלל", דאין מציאה אלא בעדים. וחילקו בין הרוג להורג, דבהרוג בעינן עדות גמורה שיימצאו אותו כדינו לא תלוי ולא צף, אבל על ידי עד אחד אין צריכין הסנהדרין לצאת. ובהורג סגי בעד אחד, אפילו עבד ושפחה, כל שנודע מי הכהו.

ח) מתני', משבא אליעזר בן דינאי וכו' ותחנה בן פרישה היה נקרא. פירש המהרש"א (בחיודי אגדות), שהיה מפורסם לרוצח בימיהם, וכפירוש רש"י בכתובות (כו.) בד"ה בן דינאי. וזה שכתב תחנה בן פרישה היה נקרא, היינו ששינה שמו בכדי שלא יכירו שהוא הרוצח, ולכך חזרו ופרסמו שמו ביותר וקראוהו בן הרצחן. ובתפארת ישראל (אות כט) פירש, שהיו לו ג' תקופות, בתחילה דן עם כל אדם אף על דבר קל, וקראוהו בן דינאי. ושוב קלקל להתקוטט שלא כדיון, וקראוהו בן פרישה שראוי לפרוש הימנו. וכשהתקלקל לרצוח, קראוהו בן הרצחן. אבל המאירי וכן התוס' יו"ט פירשו דהו"ב אנשים, וגורסין ותחינה בן פרישה. ועליה קאמר דשינו שמו, אבל אליעזר בן דינאי שמו נאה לו מלשון ריב ומדון.

ט) מתני', יוחנן כהן גדול העביר הודיית מעשר כו'. כתב הבאר שבע, אל תטעה לפרש דהאי יוחנן כהן גדול הוא ששימש בכהונה גדולה שמונים שנה ולכסוף נעשה צדוקי (ברכות כט, א), אלא הוא שהיה אחר שמעון הצדיק, וכן כתב הרמב"ם (פ"ט ממעשר ה"א).

י) מתני', העביר וכו' ביטלו וכו'. ביאר התפארת ישראל (מעשר שני פ"ה משנה ט"ז אות פ'), דהא דנקט תנא דמתניתין ד' לשונות אלו "העביר", "ביטלו", "עד ימיו", ו"בימיו". משום, דיודיו מעשר אינו ביטול גמור, כיון דעזרא לא קנס אלא את הלויים שבדורו. ולדורות קנס קנסא זוטא, שיהיה תלוי ברצון הנותן אי יתן ללוי או לכהן. ולכך נקט העביר שלא יהיה הדבר חובה על כל ישראל. אבל עוררין ונוקפין נקט לשון ביטול מדביטלן לגמרי. מיהו דווקא בהנך שהיו קבועין, (ויודיו בכל שנה ג', ועוררין ונוקפין, בכל יום ויום בבית המקדש), שייך שפיר לשון העביר או ביטול. אבל פטיש מכה שלא היה אלא בעת הצורך, לא שייך לשון העביר או ביטול. ולא שייך נמי לומר בימיו לא היה פטיש מכה, דגם מקודם לא היה מכה שלא בשעת הצורך. לכך קאמר שעד ימיו היה פטיש מכה לפעמים, ובימיו לא היה מכה כלל. אבל גבי דמאי קאמר שפיר שתיקן שלא יהיה צריך לשאול, דאילו הו"י אמר, דעד ימיו היה צריך לשאול, אכתי לא הו"י ידעינן מה תיקן הוא.

דף מז ע"ב

יא) מתני', עד ימיו היה הפטיש מכה בירושלים. בירושלמי (מעשר שני ה, ה) פליגי תנאי אי עד תחילת ימיו או עד סופם. וכתב במשנה ראשונה (מעשר שני פ"ה משנה טו), דפליגי אי מעשה זה הוזכר לשבחו, דהיינו שבתחילת כהונתו מנע זאת, או לגנותו, שלא מנע אלא באחרית חייו. וביאר, שלמאן דאמר שבסוף ימיו, דייק זאת משינוי הלשון שלא אמר ביטול את הפטיש במועד. ועיין באות הקודמת.

יב) גמ', הא נודע מי הכהו אפילו אחד בסוף העולם לא היו עורפין. פירש רש"י בד"ה אפילו אחד, הכיר בו. נראה דכוונתו, דצריך שידע מי הרגו. וכן כתב התוס' הרא"ש (בעמוד א'). והמאירי כתב, דסגי שראוהו הורג אף שאינו יודע מי הוא.

יג) גמ', לא נודע מי הכהו וכו' ר' עקיבא אומר מנין לסנהדרין וכו'. כתב המנחת חינוך (תק"ל כ"א ד"ה ומבואר), דנראה דלא פליגי, אלא דתנא קמא דרש את הפסוק ד"לא נודע", ור' עקיבא דרש מ"ועינינו לא ראו", דקאי אסנהדרין. (ואפילו היכא דפליגי ר' עקיבא ורבנן, אפשר דהלכה כר' עקיבא אפילו לגבי חבריו, עיין בספר תורת חסד כלל ד'). ותמה על הרמב"ם שהשמיט דינו של ר' עקיבא, ועל נושאי כליו, שלא התעוררו בזה. [אמנם צריך עיון מדוע פשיטא ליה דלא פליגי, הא על ספניו נראה דפליגי.]

יד) גמ', השתא דאמרת עד אחד מהימין איך היכי מצי מכחיש ליה וכו'. הקשה הקרן אורה, אמאי לא משני וכן בכל דוכתי דמקשי הכי, דמיירי דהשני בא בתורת הזמה, ואומר עמי היית דהשני נאמן. וכתב דנראה, דאפילו בתורת הזמה אין השני נאמן, כיון דהראשון כשנים והוי חד לגבי תרי. עיין שם שהאר"ך.

טו) גמ', ת"ר משרבו הרצחנין העלה וכו' משרבו הרוצחין בגלוי. הקשה הרש"ש, אדרבא כיון שרבו רוצחים, אכתי הו"י ספק. והתפארת ישראל (כאן אות כז) פירש, דמאחר שרוצחים בגלוי אי אפשר דליכא חד דלא ידע או ראה מי הכהו. והרש"ש תירץ, על פי

המליקה מטהרת מידי נבילה. וכן איתא בחולין (כ.). דפרכה הגמ' למאי דקיימא לן דנשברה המפרקת ורוב בשר עמה נבילה מחיים, "וכי מתה עומד ומולק", ותירצה שחותך המפרקת ללא רוב בשר. אבל לענין עריפת עגלה ערופה שעורפה כברייתא תקשי.

יא) גמ', שם. כתבו התוס' בכתובות (לו:): ד"ה מה להלן בקופיץ, דמקום העריפה ממול העורף, דעורף עצמו היינו החלק הבולט מאחורי הראש שהוא כנגד הפנים, וממול היינו תחתיו במקום שמולקים את חטאת העוף.

יב) גמ', ת"ר אשר לא יעבד בו ולא יזרע. כתב הרמב"ם (בספר המצוות לא תעשה שט), ששניהם לאו אחד הם, וכן כתב החינוך (מצוה תקלא). אבל הבה"ג (במנין הל"ת ר"כ) ורס"ג (ל"ת רס"ט) מנו אותם כשני לאוין. וכן כתב בשער המלך (פ"י מרוצח ה"ט ד"ה ורע) והוסיף, שאף בזריעה בלחוד עובר אף על איסור עבודה.

יג) גמ', לשעבר דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר להבא. ובתוס' יו"ט פירש, דפליגי בפלוגתא רש"י והרמב"ם (הובא לעיל מה: הערה ד), דרבי יאשיה דסבר לשעבר, ביאר כרש"י דמחמת קשיותה אינה ראויה להיזרע מעולם. ור' יונתן סבר כהרמב"ם, ויכולה לגדל פירות ככל נחל זורם שמשקין ממנו כדי לגדל עצים על בשפתו, אלא שנאסר להבא בזריעה, ומשנתנו שנקטה לשון עתיד סברה כר' יונתן. והרש"ש הקשה על דבריו, מהמשך הסוגיא, מדאמר רבא, דלכולי עלמא להבא אסור, מדכתיב "ולא יזרע". ועיין שם מה שתירץ. ועיין בהערה הבאה.

יד) גמ', ר' יאשיה סבר מי כתיב ולא יעובד. כתב הקרן אורה, דחזינן דלר' יאשיה שרי לחרוש את הנחל אחר העריפה. וזוהו ביאר הא דקשיא לגמ' במכות (כב.) דלחשיב נמי הזרע בנחל איתן, ולא הקשו מהחורש, דסבירא לה כר' יאשיה. והגרי"פ פערלא (על הרס"ג ח"ב לא תעשה רס"ט) ביאר, דעדיפא להו להקשות מזורע, דעובר בשני לאוין. [אמנם דלא כהרמב"ם דהוזכר לעיל אות יא].

טו) גמ', כופין ללויה ששכר הלויה אין לה שיעור. הקשה המנחת סוטה, מה טעם הוא מה ששכרה רב לכפות על מצוותה. וכתב, דנראה לגרוס, נשכר. דהיינו עוד מעלה למעשה לוויה. ובתפארת ציון תירץ, דהיינו לומר דשקולה לוויה כמצוות עשה, והא דלא נכתבה בתורה, היינו משום דאית לה שכר רב בעולם הזה, וכל המצוות שהוזכר מתן שכרן ככבוד אב ואם, אין כופין עליהן, ולכך לא הוזכרה בתורה כדי שיכפו עליה. ועיין באות הבאה.

טז) גמ', אין לה שיעור, וביאר המהרש"א (חיודי אגדות), דהטעם שלא הוזכרה במתניתין דפאה בהדי דברים שאין להם שיעור. משום דאין לשכרה שיעור. אבל למצוה עצמה יש שיעור, וכדלקמיה ד' אמות לכל אדם וכו'.

יז) גמ', שנאמר הראיני את מבוא העיר וכו'. ביאר המהרש"א (בחיודי אגדות) דאף דלא היתה כאן לוויה, מכל מקום כיון שעיקר תכלית מצות לוויה להראות להולך את הדרך הנכונה כדי שלא ינוק, הוא מה שעשה אותו האיש להם.

יח) גמ', בשביל ד' פסיעות שליוהו פרעה לאברהם. ובמנחת סוטה כתב, דפסיעות לאו דווקא, אלא דהיה ליווי כדיון, דהיינו ד' אמות, שהוא לערך ד' פסיעות.

דף מז ע"א

א) גמ', כדאמרינן ישו הנוצרי כישף והדיח והסית את ישראל. (הושמט בגמרות מחמת הצנזור). כתב התוס' הרא"ש, דאין זה ישו הנוצרי האמור בסנהדרין (מג. בהשמטות) שתלאוהו בערב הפסח, שאותו היה בימי הילני המלכה סמוך לחורבן הבית, ויהושע בן פרחיה היה מדורות הראשונים סמוך לבניין הבית, קודם לשמיעון בן שטח שהיה בימי ינאי המלך. ואף המאירי כתב, דתיבת "הנוצרי" השתרבבה בטעות, ואין זה הידוע אלא אחר, שחלק על החכמים, והוזכר בגיטין (נו.) דאסקיה בנגידה, ונידון בצואה רותחת.

ב) גמ', לעולם יעסוק אדם בתורה שלא לשמה וכו'. הקשה המנחת סוטה אהא דפירשו התוס' בנוזר (בג:): ד"ה שמתוך, דר' יהודה מיירי בלהתגדל על ידה, והכא מייתי ראייה מבלק דעשה כדי לקפח. ותירץ, דשמא גם בלק להתגדל עשה, כי בהבטל מלכות ישראל ירום מלכו ותנשא מלכותו.

ג) גמ', יצר תינוק ואשה וכו'. תמה המנחת סוטה, דלעיל בסמוך, תניא, לעולם תהא שנאל דוחה וימין מקרבת, אלמא דלאו ביצר ותינוק ואשה בלבד אמרו. ודוחק לומר, דהם אגדות חלוקות, דאם כן הוה לה להגמרא למימר ופליגא דר' שמעון בן אלעזר. ותירץ, דר' שמעון לא פליג, אלא דרבותא קא משמע לן, דהא דאמרו יצר תינוק וכו', היינו, דבאלו צריך אזהרה יתירה, משום דיצר צריך הרחקה יתירה דהוא הרע, וכן תינוק שלא יתרגל, ואף אשה שדעתה קלה כקטן. וכן דייק בדברי המאירי.

ד) מתני', עד שלא נערפה העגלה. בגמרא בכריתות (כד:): איתמר עגלה ערופה אימתי נאסרת, רב המנונא אמר מחיים, רבא אמר לאחר עריפה וכו'. והוכיח רבא כדבריו ממתניתין דידן, דאי מחיים נאסרה, אמאי תצא ותרעה בעדר. והקשה בשו"ת הרשב"א (חלק ה' תשובה טז), דלפי זה, כיון דפסק הרמב"ם (פ"י מרוצח ה"ו) כרב המנונא, הוה ליה לפסוק שאם נמצא ההורג אחר ירידתה לנחל אסורה בהנאה, והנה פסק (שם ה"ח) תצא ותרעה בעדר. והכסף משנה (שם) יישב, דהרמב"ם סובר, דמתניתין נמי סברה

(כא: בדפי הרי"ף) כתב **בשם הגאון**, דהא דאמרין זמרא בפומא אסור, הני מילי כגון נגינות של אהבת אדם לחבירו, ולשבח יפה ביפיו, אבל שירות ותשבחות וזכרון חסדיו של הקב"ה, אין אדם מישראל נמנע מזאת, ומנהג כל ישראל לאמרן בבתי חתנים ובבתי משתאות, בקול נגינות ובקול שמחה, ולא ראינו מי שמיחה בזאת. **והטור** (או"ח סימן של"ח בשם מהר"ם מרוטנבורג) כתב, שמותר לומר לנכרי לנגן בכלי שיר בחופה בשבת, דאמירה לנכרי במקום מצוה שרי, ואין שמחת חתן וכלה בלא כלי שיר.

ז מתני, **משחרב בית המקדש בטל השמיר. הבאר שבע הביא דהתוס' בעבודה זרה (כג:)** ד"ה **בקשו ממנו**, כתבו, דאין לומר דמיירי בעת חורבן הבית הראשון, מדתנן בתריה **לקמן** (מט). בפולמוס של אספסינוס ושל טיטוס שהיו קודם חורבן בית שני, ומוכח דלא הוה שמיר בבית שני. דודאי דההוא משחרב בית המקדש בטל השמיר היינו בית שני, דאי בית ראשון ליערבינהו וליתנינהו, משחרב בית המקדש בטלו אורים ותומים ושמיר, דהא בגמ' בברייתא אורים ותומים משחרב בית ראשון תני ליה, ואורים ותומים לא היו בבית שני שהם מחמשה דברים שחסר בית שני. ועוד הוכיחו מעובדא דדמה בן נתינה **ביקדושין** (לא. ועיין עבודה זרה כג:). שבקשו ממנו חכמים אבנים לאפור, והיה בודאי בבית שני, מדקאמר לשנה אחרת נולדה לו פרה אדומה בעדרו כו', ובבית ראשון לא עשו פרה כי נסתפקו באותה שעשה משה כדתנן **בפירוש** (פ"ג מ"ה) שניה עשה עזרא. וכיון דהוה אפור בבית שני אם כן שמיר נמי היה, כדמשמע **בגיטין** (סח). דאפור צריך שמיר. ועיין באות הבאה.

ח מתני, **משמתו נביאים הראשונים בטלו אורים ותומים. ביאר המשך חכמה** (ויקרא טו, ל) דהיינו, משום שהשבטים נתחלקו לשני מלכים, ולא היו יכולים לתמוך דבריהם, שיצטרפו שמות השבטים, כיון שהיו חלוקים זה עם ושונאים זה את זה.

ט מתני, **רבן שמעון בן גמליאל אומר משום רבי יהושע וכו' וניטל טעם הפירות. כתב הבאר שבע**, דמסתמא איירי בבית שני שהרי חרב בימיו. דהא אשכחן **בתענית** (כג:). בבית שני [ועיין תוס' זבחים נד: ד"ה אבנים שלמות], שהיו פירות מתברכין בימי שמעון בן שטח, שנעשין חטין ככליות של שור הגדול.

י גמ', **וממאי דמשבטלה סנהדרין וכו' דאמר קרא זקנים משער שבתו. ביאר המהרש"א** (בחיידושי אגדות), דאהאי קרא סמיך אמתניתין, דמשמע משבטלו סנהדרין דנקראו ע' זקנים, בטל הנגינה והשיר, אלא דמתניתין מייאת קרא ד"בשיר לא ישתו יין", ללמד דהאיסור הוא דווקא במשתה. ועיין לעיל אות ו'.

יא גמ', **וגורמין לתורה שתשתכח מישראל. פירש היעב"ץ**, דדייק דקאי אתורה, משום, דאחר שכתב קרא שנענשו ברעב, ושתייה הלא בכלל אכילה, ואם כן מדוע חזר וכתב "דהמונו צחה צמא", אלא מוכח דקאי אתורה, דאין צמא אלא מתורה כדכתיב "הוי כל צמא לכו למים".

דף מח ע"ב

יב גמ', **בטלו ערי מגרש. פירשו רש"י בד"ה ערי מגרש, והמאירי**, דהיינו ערי הלויים שהטעינו הכתוב מגרשות. והקשה **הרש"ש**, דלענין מה בטלו, דלא יתכן לפרש שלא קלטו בימי בית שני, דמאי טעמא לא יקלטו. ואי שלא ישבו בהם הלויים, הא כתיב **בעזרא** (ב, א) "וישובו וכו' איש לעירו", ובהמשך הפסוקים (לו – מג) חשיב בין השבים אף את הכהנים והלויים. ותיריך, דשמא בטל קצתם, דלא ישבו בכלם. אמנם **החסדי דוד** (על התוספתא י"ג, ג) נקט, שאכן פסקו לגמרי ערי הלויים, משום דמשבט לוי עלו מעט, ולכך לא הוצרכו לישב בעריהם והתיישבו בחלק יהודה ובנימין.

יג גמ', **מאן נביאים הראשונים וכו' דוד ושמואל ושלמה. פירש רש"י ביומא** (נג:). ד"ה **נביאים הראשונים**, דוד ושמואל מפרש במסכת סוטה. ותמה **הגבורת ארי**, הא במסקנא הכא לא קיימא הכי, אלא דנביאים ראשונים, היינו לאפוקי חגי זכריה ומלאכי דאחרונים נינהו. לכך כתב, דאזיל אהא דאיתא **בתענית** (כו). התקינו נביאים ראשונים כ"ד משמרות, ואמר בגמרא התם דדוד ושמואל העמידו על כ"ד. וההיא דיומא יש לומר נמי כן, דהא דוד עם שמואל מצאו מקום המקדש מן התורה, כדאמרין **בזבחים** (נח:). **ובמנחה חריבה** יישב לפי זה נמי הא דלא תני רש"י ביומא, "שלמה".

יד גמ', **רב נחמן אמר בימי דוד זימנן סליק וזימנן לא סליק שהרי שאל צדוק ועלתה לו, אביתר ולא עלתה לו. הקשה המהרש"א** (בחדושי אגדות), **דביומא** (עג:). הוכיחו מינה, שכל כהן שאינו מדבר ברוח הקדש, ואין השכינה שורה עליו, אין שואלין בו לאורים ותומים. ואם כן לא נתחדש דבר זה דווקא בימי דוד. ותיריך **התורת קנאות**, דהביא דברי ר' נחמן להוכיח שבימי דוד לא בטל, וכדמצינו בצדוק, והא דלא עלתה לאביתר הוא מפני שלא דיבר ברוח הקדש.

טו גמ', **והיה לדרוש אלוקים כל ימי זכריה המביין בראות אלוקים. ופירש רש"י בד"ה בימי**, דהוא בנו של יהוידע שהיה בימי יואש. ותמה **המהרש"א** (בחיידושי אגדות), דזכריה בן יהוידע נהרג כבר בימי יואש, וכתוב זה נאמר בימי עזיהו שהיה כמה דורות לאחר מיכן. וצ"ל, דאכן **דברבי הימים** (כו, ה) פירש רש"י, דזכריה הוא עזיהו, וגי' שמות היו לו.

טז גמ', **תא שמע משחרב בית המקדש הראשון וכו'. הקשה המהרש"א** (בחיידושי

מה דאיתא **בעבודה זרה** (ח:), כיון דחזו דנפישו רוצחין וכו' אמרו מוטב נגלי במקום למקום כי היכי דלא לחייבי. דהיינו דלא דנו דיני נפשות. והרי עיקר טעם עגלה ערופה, כדי שיתגלה הרוצח ויעשו בו דין, וכיון שלא יכלו לדנו מה התועלת בגילוי. ולפי זה יישב הא דסיימה הברייתא, "משרבו הרצחנין בגלוי וכו'", אף דכבר תנינן לה. דאיתא לבאר דכיון דלא דנום, לא היו יראים, והרגוהו בגלוי. וכן הכריח **מלשון התוספתא** (פ"ד, א).

טז גמ', **אין האיש מנוקה מעוון. פירש רש"י בד"ה מנוקה מעוון**, דהיינו ניאוף באשה האסורה לו בין מוז שנטתרה בין מאחרת. הקשה **המשנה למלך** (פ"ב מסוטה ה"ח), דסתר דבריו **לעיל** (כח). ד"ה **בזמן שהאיש**, דהיינו דווקא מאשה זו, שאסורה לו בסתירה. ותיריך **בחיידושי הגרי"ז** על פי דברי **ספר הישר**, דלא איירי בסוגיין בדין מנוקה מעוון, אלא בתקנת ר' יוחנן שביטל את השקאת המים מחמת כל ביאת איסור. ועיין **בהרמב"ם** (פ"ב מסוטה ה"ח), שפסק שכל שבא פעם אחת ביאת איסור איקרי אינו מנוקה מעוון.

יז גמ', **עוון דפנויה לא ת"ש כי הם עם הזונות וכו'. פירש המהרש"א** (בחיידושי אגדות), דזונות היינו אף פנויות, כמו "הכזונה יעשה את אחרתו" (בראשית לד, לא). והקשה **המצפה איתן**, דהתם ביאת שכם על דינה הוי ביאת פסול דגוי, ומאי ראייה. **והרש"ש** הקשה, הא ר' אליעזר הוא דסבר **ביבמות** (סא:), דפנוי הבא על הפנויה עשאה זונה, והא לא קיימא לן התם (ס). כוותיה. ותיריך, דמכל מקום, כשכבר נבעלה בעילת איסור נקראת זונה. ועוד, שבמפקרת זונות, סבירא ליה לר' עקיבא **ביבמות** (סא:). דאיקרי זונה.

יח גמ', **משרבו זוחוי הלב וכו', משרבו תלמידי שמאי וכו' שלא שמשו כל צרכן וכו'. פירש רש"י ד"ה זוחוי הלב**, שאין מטיין את אונם לשמוע יפה מפי רבם וכו'. וכתב **המהרש"א** (בחיידושי אגדות), דלפירושו שתי המימרות קרובות להיות ענין אחד במחלוקת של תורה. והוא פירש, דב' דברים הם, משרבו זוחוי לב כו', רמו על הבייתוסין והצדוקין, שזחו מדברי חכמים וקבלתם, שעל ידיהם רבו מחלוקת בישראל בבית שני, והיתה מחלוקת שלא לשם שמים. ועוד, משרבו תלמידי כו' רבו מחלוקת בישראל, ולשם שמים נתכוונו, כמו ששינו **באבות**. ואפילו הכי כיון שלא שמשו כל צרכן, נעשה תורה כב' תורות.

יט גמ', **משרבו מקבלי צדקה וכו'. ביאר המהרש"א** (בחיידושי אגדות), דהטעם כדרדשי **בבבא בתרא** (י:). דאסור לקבל צדקה מהעכו"ם. מקרא, ד"ביבוש קצירה תשברנה" (ישעיהו כו, יא). ונרמזו בקראי דברכות "והלוית גויים רבים ואתה לא תלוה, והיית רק למעלה ולא תהיה למטה", וההיפך בקללות, "הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה".

דף מח ע"א

א גמ', **ואנן קאי היבנין לכהנים. כתב הבאר שבע**, דאפילו למאי דפירשו **התוס' ביבמות** (פז:). ד"ה **מר סבר**, דלרבי אלעזר בן עזריה מדאורייתא אף לכהנים. מכל מקום, הואיל ונצטוו ליתנו אף ללוי "כי שכר הוא לכם חלף עבודתכם" (במדבר יח, לא), ואמרין **בחולין** (קלא:). דעזרא הפקיע כח הלויים לגמרי לתת דוקא לכהנים, אין זה כמצותו, ולא מצי למימר "וגם נתתו ללוי" (דברים כו, יג).

ב גמ', **שם. הקשה התפארת ישראל** (אות לב), אי מהאי טעמא אמאי כשקנסם עזרא לא ביטל את אמירת הווידי. ותיריך, דסבר דכיון דאף הכהנים נקראו לויים בכמה מקומות, איקרי וגם "נתתו ללוי", אבל יוחנן כהן גדול סבר, דכיון דקרא מיירי בלויים ממש, נמצא דובר שקרים, ולכך עקר את המצווה בשב ואל תעשה.

ג גמ', **מכלל דאפרושי הוו מפרשי, והא תניא וכו'. הקשה הקרן אורה**, דהוי ליה לאקשווי ממתניתין דתנן "ובימינו אין צריך לשאול על הדמאי". ותיריך, דמכל מקום בברייתא מפורש טפי דלא היו מפרשיין.

ד גמ', **וכי יש שינה וכו'. פירש הרמב"ם** (בפירוש המשניות), לפי שהיו אומרים זה הפסוק כאילו הם מדברים עם השם יתברך, והיו צועקים אליו בזה הפסוק זה מה שאינו ראוי לעשות כלפי מעלה. והקשה **המהרש"א** (בחיידושי אגדות), אם כן בני קרח שיסדו מזמור זה **בתהלים** (מד), האיך אמרוהו. ותיריך, דנאמר ברוח הקודש על בני הגלות שיאמרו כן, כדכתיב לעיל מיניה "אף זנחת ותכלימנו", וכביכול הווי כשינה. אבל בימי יוחנן כהן גדול היה המקדש קיים וישראל בשלוה, ולפיכך אין ראוי לאומר.

ה גמ', **שהיו מטרטין לעגל. הקשה היעב"ץ**, אמאי נקט עגל דאינו נמצא בקרבן חובה אלא בנדבה. **ובמנחה חריבה** תירץ בדרך צחות, דלעגל הוא מלשון במהרה, כבעגלה ובזמן קריב, וכלעגל אתית ששינו **בברכות** (יח:). **וברמב"ם** (בפירוש המשניות) כאן כתב, דעשו כן לשוורים.

ו מתני, **שנאמר בשיר לא ישתו יין. בגיטין** (ז). איתא דזמרא אסור, ושקלינן וטרינן, מהי קרא ילפינן לה. ופירש **רש"י** (שם) ד"ה **זמרא**, זמרא לשורר בבית המשתאות. וכדמשמע במתניתין דידן דקתני בטל השיר מבית המשתאות. אבל **התוס'** (שם) ד"ה **זמרא** פירשו, דאפילו בלא משתה נמי אסור למי שרגיל בכך. אבל **הבאר שבע** כאן כתב, דאסור בכל ענין, מדאמר רב הונא בסמוך זמרא דגרדאי אסור. והביא, **דהר"ף בברכות**

(בחדושי אגדות), דהיא מדה כנגד מדה דהטהרה הוא עניין רוחני, וכשבתל, סר הריח מהפירות שאף חוש הריח רוחני הוא, וכדאיתא בברכות (מג): כל הנשמה תהלל י-ה, איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו, הוי אומר זה הריח. וכשבתל המעשרות שהוא פעולה בגשם, בטל כנגדה שומן הדגן שהוא גשמי.

ו) גמי, והקהיתה את שיניו. ביאר המהרש"א (בחדושי אגדות), דאולי אמר האי לישנא לפי שאכלו לפניו, ואמרינן בכתובות (סא). דאסור לאכול בפני השמש אפילו תמרא דחנוניתא דאית ליה ריחא.

ז) מתני, גזרו על עטרות חתנים. כתב רש"י בגיטין (ו). ד"ה כלילא, דהיינו עטרה לראשם. והקשו התוס' (שם) בד"ה עטרות, מדאמרינן הכא לא שנו אלא של וורד ושל הדס, אבל של קנים וכו', והא אין דרך לכסות הראש בקנים. לכך פירשו דהוא כעין חופה.

ח) מתני, שם. בגיטין (ו). איתא, דלר' הונא בטלוהו רבנן מחמת הצער, ור' חסדא סמך לה מקרא (יחזקאל כא, ח) "הסר המצנפת הרים העטרה" בזמן שמצנפת בראש כהן גדול עטרה בראש כל אדם, נסתלקה מצנפת מראש כהן גדול נסתלקה עטרה מראש כל אדם.

ט) מתני, גזרו על עטרות כלות. כתב הבאר שבע, דבפולמוס ראשון לא גזרו על עטרות כלות, כדי שלא תתגנה על בעלה. ובתפארת ישראל (אות נ) הוסיף, דמשנתרבתה הצרה הוסיפו בגזרה גם על הכלות.

י) מתני, משמת ר' מאיר הקשה המהרש"א (בחדושי אגדות), דכל אלו התנאים דחשיב מלבד רבי, קדמו לר' מאיר ואמאי הקדים את ר' מאיר. ותיריך, דכיון שסתם מתני' רבי מאיר לכך גם הקדימו רבי. ומשמת רבי הוסיפו תלמידיו, הא ד"משמת רבי בטלה ענה".

יא) [מתני, משמת ר"ע בטל כבוד התורה. פירש רש"י ד"ה בטל וכו', שהיה נותן לבו לדרוש כל קוץ וכו' כגון בת ובת וכו'. ולכאורה צריך עיון, מדוע הביא להך דרשה דבת ובת מרחוק מסנהדרין, כשהוא עצמו דרש וי"ו לעיל במתניתין (כו) לענין נטמאה ונטמאה וכמו שביארה הגמ' דבריו בדף כח. (ח.ו). ואולי שיש לומר, דבמתניתין אמר ר' יהושע דכבר דרשה ר' זכריה בן הקצב, אם כן כבר נתחדשה לפני ר"ע. ולא שייך לומר שנתן ליבו עליה דמשמעות הדברים שמחמת דיוקו נתחדשה דרשה זו.]

יב) מתני, משמת ר"ג חזקן וכו' ומתה טהרה ופרישות. הקשה המהרש"א (בחדושי אגדות), אם כן כבר קודם חורבן הבית בטלה טהרה, שהרי רבן גמליאל דיבנה בן בנו היה נשיא בזמן החורבן, ולעיל (מח). תנן, משחרב בית המקדש ניטל טעם הפירות, וקאמר בגמ' דהטהרה נטל את הטעם. ותיריך הרש"ש, שלכך דייקה מתניתין לכתוב מתה טהרה, דלא בטלה לגמרי כשאר הדברים, משום דנחלשה, ולאחר החורבן פסקה לגמרי.

יג) גמי, מיום שחרב בית המקדש שרו חכימיא למהוי כספריא וכו'. כתב הבית הלוי (הובא בירחון העמק חוברת טז), שהדימוי הוא, שכשם שספריא וחזניא הוא שבח בעיני הבני אדם מחמת שאינם מצויים, ואף התורה תהא נעדרת, וכשיאמרו על אדם שהוא בן תורה הוי כחזן, ששניהם לא מצויים.

יד) רש"י ד"ה זיו החכמה, זה לא ידענא מאי היא. ובמהרש"א (בחדושי אגדות) כתב, שיש לפרש גם על חכמה דעלמא וכדמצינו בהניזוקין (נו): במעשה עם אספסינוס, וגם על חכמה רוחנית. והבאר שבע כתב, שנתן יופי לחכמה, בידעו תקופות וגימטריות ושיחת דקלים וכו' כמבואר בסוכה (כו).

דף מט ע"ב

טו) גמי, הגבול יישוב. פירש רש"י בסנהדרין (צז). ד"ה הכי גרסינן, שהוא שם מקום. והתפארת ישראל (אות צז) כתב, שהם התלמידי חכמים שבכל דור, ונקראו כך על שם שהם שומרים גבול דרכיהם של בני דורם.

טז) גמי, והאמת תהא נעדרת. ומבואר בסנהדרין (צז), שנעשית עדרים עדרים והולכת לה. ופירש המהרש"א (שם בחדושי אגדות), דאין לפרשו שתעדר לגמרי, מדאמרינן בשבת (קט): דאפילו בשעת כשלושה של ירושלים לא פסקו ממנה אנשי אמנה.

יז) גמי, פני הדור כפני הכלב. פירש רש"י בסנהדרין (צז). בד"ה כפני הכלב, דדמו ממש לכלב. עוד כתב לישנא אחרונא, כפני הכלב שלא יתיבשו זה מזה. ובמהרש"א שם (בחדושי אגדות) פירש, שהכלב מראה פנים כאילו אוהב את אדוניו כך האהבה להשם יתברך תהא חיזונית. [עוד יש שפירשו, דיהיו כמו הכלב המנהיג את הצאן, שמביט לאחוריו להיכן הולכים הם, לשם הוא מוליכם.]

יח) גמי, וחכמות סופרים תסרח ועל מה יש לנו להשען על אבינו שבשמים. ביאר רבי ירוחם לייבוניץ (בדח"ו חלק ה' עמ' עט' והלאה), דחז"ל מראים לנו שהכל בטל ומבוטל כל מעוה ומבטחו של האדם בטלים, בין בגשמיות ובין ברוחניות, לא נשאר כלום, ובכל זאת אנו חיים וקיימים, ומזה מתברר התכלית היסוד של "אין עוד מלבדו". שאי אפשר להשען אלא על אבינו שבשמים. וכמו שביאר הרמח"ל ברעת תבונות, שהידיעה ד"אין עוד מלבדו", היא התכלית המכוון מכל הבריאה ועניניה. דהיינו בירור עצם יחודו ית'

אגדות), דאיתא ביומא (כא:), חמשה דברים חסרו בבית שני, והם, ארון וכפורת וכרובים, אש מהשמיים, שכינה, ורוח הקדש ואורים ותומים. וחסרו תרתי מדהכא, והכא חסרו ד' מדהתם. ותיריך, דהתם חשיב רק לאלו שהיו שייכים למקדש, והכא חשיב מאי דלא שייכי למקדש, ואורים ותומים הוו נמי בלא מקדש.

יז) גמי, היו משתמשים בבת קול. רש"י לעיל (לג). ד"ה שאני בת קול כתב, שהיא מידה אחת ממידות השמים, העשויה להשמיע לבני אדם, ומשתלחת פעמים לזה ופעמים לזה, לכל אחד בלשון שהוא מדבר. והתוס' בסנהדרין (יא). ד"ה בת קול כתבו, שנקראת בת קול, לפי שלא היו שומעים הקול עצמו היוצא מן השמים, אלא מתוך אותו קול יוצא קול אחר, כמו שלפעמים כשאדם מכה בכח, ושומע קול אחר היוצא ממנו למרחוק. והתוס' יו"ט (ניבמות פט"ז, ו) ביאר, שהוא קול מחודש לשעתו מהבורא יתברך להודיע סודו ליראיו. ונקראת בת קול, לפי שהיא מעין דוגמא דקול דנבואה, במדרגה למטה ממנו, ולתשות כחה קראוהו בת קול. [וכעין זה כתב במחזור ויטרי עמוד 556 בשם רב סעדיה.] ובשו"ת הרי"ף (סימן א) כתב, דלפעמים אומרים בלשון זכר ופעמים בלשון נקבה. ועיין בשו"ת מהר"ץ חיות (ח"ב סימן ו).

יח) גמי, תלמידו של עזרא. ובמהרש"א (בחדושי אגדות) בסנהדרין (יא). פירש, שתלה תלמודו של הלל בעזרא, לפי שהלל עלה מבבל בתלמודו שהיה בידו, ונעשה נשיא, כמו עזרא שגם עלה מבבל בתלמודו.

יט) גמי, נתנו עיניהם בשמואל וכו' הי עניו הי חסיד. הקשה התורת הקנאות, אמאי גבי הלל שינו והקדימו חסיד לעניו. [אמנם בסנהדרין (יא). איתא אף גבי שמואל חסיד ואחר כך עניו].

כ) גמי, בטלה שירא פרנא וחוכית לבנה. כתבו התוס' שבת (כ:): ד"ה אנן שירא פרנא, ובבבא מציעא (כט): ד"ה בזוכית לבנה, דלא בטלה לגמרי, אלא דלא שכיחא.

כא) גמי, שם. ביאר הקרן אורה, דהודיעו לנו בזה גדול החסרון בחורבן הראשון, דבהיותו בנוי היה המקדש למשכן כבוד שמים יתברך, ומשם יצאה אורה לעולם לילך בדרכיו בתכלית ההשגה השלימה, ולא עמד לנגדם מסך כח החומרי, להבדיל ולהפריע להשיג אור תורתו ומצותיו יתברך. אבל משחרב בעונינו, הכל נתעבה ונתגשם מפני החושך אשר כיסה ארץ, והמעשים הטובים נמי אינם זכים בתכלית שלימותן, ועל הרוב מעורבי סיג הם, וכל זה הוא למסך מבדיל להשגת השלימות והעבודה התמה, ולזה רמזו, "משחרב מקדש ראשון בטלה זכוכית לבנה", דהיינו שבטל הבהירות והזכות. וממילא בטלה נמי "שירא פרנא", שמהותה לברש זך ונקי, דאפילו מי שיש לו קצת מלבושים מהמעשים הטובים אשר עשה, קצת סיג ופסולת מעורב בהם. ובברייתא הוסיפו שבטל ירכב ברזל", כי באור מקדש ראשון היו להם כלי קרב, הן בכלל והן בפרט, ללחום מול היצר הרע וכל מחנהו, ובחורבנו, בטלו ואבדו כלי מלחמה. עיין בדבריו שהאר"ך.

דף מט ע"א

א) גמי, אמר ר' אילעא בר יברכיה אלמלא תפלתו של דוד היו כל ישראל מוכרי רבב. פירש רש"י בד"ה מוכרי רבב, דהוא דבר מאוס כגון חלב ושומן. והעיר המהרש"א (בחדושי אגדות), דלפי פירוש רש"י אין שייכות כאן לכלל המאמרים דרבי אילעא. והביא פירוש הערוך, דפירש, רבב פסולת של שעוה הוא. ומפני שהוכיר שניטל נופת צופים בא להודיע שלא נשאר להם אלא פסולת של שעוה.

ב) גמי, אלמלא תפלתו של חבקוק היו ב' תלמידים מתכסים בטלית אחת וכו'. הקשה התורת הקנאות, דאיתא בסנהדרין (כ). שבדורו של ר' יהודה בר אילעאי היו ששה מתכסין בטלית אחת, ואמאי לא הועילה להם תפילת חבקוק. ותיריך, דטעם תפילתו היתה משום שחשש שמפאת עוניים יעובו את התורה כדי להתפרנס, אבל בדורו דר' יהודה בר אילעאי, שדרשו עליהם "אשה יראת ד' היא תתהלל" לא היה חשש לזה, ואדרבה כך היא דרכה של תורה.

ג) גמי, שנאמר ויהי המה הולכים הלוך ורבר. ביאר המהרש"א (בחדושי אגדות), דדייק דקאי אתורה, כהא דמשמע מרש"י בתענית (י): ד"ה לישורף, דמלישנא כפילא ד"הולכים הלוך" דרשו שהיו עוסקים בעומקה של הלכה. ועוד הביא מהילקוט שמעוני (מלכים ב' רכ"ד), דאין דיבור אלא תורה שנאמר "הלא כה דברי כאש".

ד) [רש"י ד"ה אקדושה דסידרא, סדר קדושה שלא תיקנה אלא שיהו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט וכו' והן כעוסקין בתורה. וכן כתב המאירי. אמנם התוס' בברכות (יא): ד"ה שכבר, הביאו מהירושלמי, דאינו יוצא ידי ברכת התורה באהבה רבה, אלא אם כן שנה לאלתר. ולכאורה לדברי רש"י דייק קדושה דסידרא נתקן משום תלמוד תורה, אמאי לא סגי בזה. ולכאורה נראה, דלהירושלמי אין כאן אלא משום קדושת ה', ולא משום תלמוד תורה ודלא כרש"י. (א.ג.) ואולי יש ליישב דברי הירושלמי כרש"י, ואין הכי נמי, דלאחר שתקנו קדושה דסידרא יוצא בה. אלא שהירושלמי דיבר לפני התקנה. אמנם מהא שהעירו שם התוס', נראה ברור, שהם למדו דלא תקנו קדושה דסידרא משום תלמוד תורה.]

ה) גמי, תניא ר"ש בן אלעזר אומר טהרה בטלה טעם וריח וכו'. ביאר המהרש"א

תוס' חכמי אנגליה, דאפרק קמא **דקידושין** קאי, דקתני התם (ב.) וקונה את עצמה בגט, וברין הוא דליתני הלכות גט ברישא, אלא משום דהיא תקנתא חביבא ליה ואקדמה.

(ב) מתני', רשב"ג אומר אפילו מהגמוניא להגמוניא. הקשה **הים של שלמה** (סימן ב), דמבואר לקמן (ד:) דהגמוניא מארץ ישראל היא, ואמאי שנא לה הכא בהדי חוץ לארץ, ולא בשלהי מתניתין דעסקא במביא בארץ ישראל. ותירץ, דבכך עבדינן לה מחלוקת ואחר כך סתם דלא ליהוי הלכה כר' שמעון בן גמליאל. ובחשק **שלמה** תירץ, דלקמן (שם) אמרינן, דהא דתנן המביא ממדינה למדינה מיותר, ולא אתי אלא לדיוקא דבארץ ישראל אין צריך לומר, ואפילו לרבא דנתקן משום שאין מצויין לקיימו. ולפי זה אתי שפיר דר' שמעון בן גמליאל נמי עלה קאי, וקאמר, דפעמים אף באותה מדינה בארץ ישראל צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם.

(ג) מתני', ר' יהודה אומר מרקם למזרח. כתב הכפתור ופרח (פרק י"א בד"ה על מהו, דר' יהודה לא אתי לאיפלוגי, אלא לסיועיה לרבן גמליאל קאתי. והיינו, דאף בעיירות הסמוכות לארץ ישראל צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם, אלא שמוסיף לבאר שאר גבולות הארץ, מלבד רקם וחגר דקאמר רבן גמליאל. ובפני יהושע הקשה, דאי לסייעו קאתי הוה ליה לתנא להסמיך את דברי ר' יהודה לדברי רבן גמליאל, ומשום הכי כתב, דר' יהודה שיטה בפני עצמה היא.

(ד) רש"י ד"ה המביא גט ממדינת הים, כל חויל קרי ליה מדינת הים. בחידושי הריטב"א הקשה, דלדבריו, במאי פליג רבן גמליאל שהוסיף רקם וחגר, הא מחוץ לארץ ניהו. וליכא למימר כפירוש ר"י בתוס' ד"ה ואשקלון כדרום (בתהו"ד) דהם מארץ ישראל, אלא שלא כבשום עולי בבל. דהא אמרינן לקמן (ד.), דבסמוכות ומובלעות פליגי, והיינו דאינם מארץ ישראל. ולהכי פליג ארש"י, וביאר, דמקום רחוק קרי ליה מדינת הים, ולא דווקא מעבר לים. ובר"ן (א.) מדפי הרי"ף, הקשה עליה, דלא מצינו כן בשום מקום. וביאר, דאתי ללמדנו שכשם שמדינת הים אינה מובלעת או סמוכה לארץ ישראל, כך לתנא קמא בשאר צדדי הארץ. וכתב, דאפשר שלזה כיוון רש"י, דהיינו שכל חו"ל אף משאר צידי ארץ ישראל קרי ליה מדינת הים, כשאינה סמוכה ואינה מובלעת.

(ה) תוס' ד"ה המביא, בתהו"ד, אמר ר"ת משום דגט בגימטריא יב. וכן הבין המהרש"א בדבריו. והתוס' יו"ט כתב, דלא תשמע למה שכתב התשבי, שהתוס' נותנים טעם שנקרא גט, לפי שיש בו י"ב שורות. שלא כן הוא, אלא איפכא, דלפיכך נהגו לכתוב י"ב שורות, כמספר גט. והגר"א בדברי אליהו (הובא בספר המאור הגדול, דברים כד, א) כתב, דלא מצינו בכל התנ"ך אותיות ג' וט' יחדיו, ומה שהן מופרדות הוא הטעם שמשמשים כשם לדבר המפריד בין איש לאשתו.

(ו) רש"י ד"ה צריך, השליח המביאו וכו', כתב הר"ן (ב.) מדפי הרי"ף, דפירש הכי, משום דאי הוי שליח לקבלה כיון שהאשה נתגרשה בקבלתו, אין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם. והטעם, משום דמדינא אין צריך לומר, אלא דחששו שמא יבוא הבעל ויערער. אבל כשנותנו לידה, או לשליח לקבלה דכידה דמי, גומר ומגרש. והקשה הפני יהושע, דהניחא לתוס' לקמן (ב:) ד"ה לפי, (בתרא), דאינו אלא חשש רחוק. אבל לרש"י (שם) בד"ה ורבנן, דפירש, דחששא גמורה היא, קשיא. ותירץ, דכיון דבשליח לקבלה נגמרו הקידושין במדינת הים, תו לא חיישינן למידי, דומיא דאשה שהתגרשה במדינת הים ובאה לארץ ישראל שנאמינה בכך. ובחידושי החתם סופר כתב, דאף אם בשליח לקבלה היו צריכים שיאמר בפני נכתב, לא היתה מהני אמירתו, משום דלא האמינו חכמים אלא לשליח, וכיון שקיבל בטלה שליחותו.

(ז) [תוס' ד"ה ואשקלון, בסוה"ד], וי"ל דנהי דחשיב כחוצה לארץ לגבי עיקר ישוב ארץ ישראל, לגבי חוצה לארץ מיהא חשיב כארץ ישראל. ואולי אפשר לבאר דבריהם על פי מה שכתב הרמב"ן דפלגא כארץ ישראל ופלגא כסוריא והיא כחוצה לארץ לטומאה. ועוד כתב, דאי סבירא לן דקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא, היינו לענין תרומות ומעשרות, מכל מקום חביבא עליהו, דהא איכא דאמרי קדושה שלישית יש להם, ואף על פי כן ארץ ישראל בחיבתה היא עומדת ובקדושתה לענין ישיבתה ודירתה. דהיינו שחילק בין קדושת ארץ ישראל לענין המצוות התלויות בה, דבטלה קדושתה הראשונה. אבל לענין ישיבתה עדיין חשו אליה חיבה ונהגו בה קדושה. ואם כן יש לומר, דהחלק של עכו שבכלל א"י, היינו לענין ישיבתה מחמת חיבתה. אבל לענין מצוות התלויות בארץ לא קדושה בקדושה שניה. ועל כן המוכר עבדו מארץ ישראל לחציה הקדוש, מבטלו ממצוות התלויות בארץ ועל כן יצא לחירות. והמוכרו לחציה הטמא אינו קדוש ומבטל ממנו מצות ישוב ארץ ישראל. ועיין מה שפירש רש"י לקמן (מג.) אמתניתין דהמוכר עבדו לחוץ לארץ, דמשמעות דבריו שמבטל ממנו מצוות ישוב א"י. אמנם בתוס' רי"ד (שם) כתב, שהוא משום שמבטל ממנו מצוות התלויות בארץ.

וכו'. שהוא בלי גבול ותכלית, כמו שהבריאה היא בלי גבול ותכלית. והגדרת "אין עוד מלבדו", דיש רק שני צדדים, או "אין עוד מלבדו", או להיפך, יש עוד. וכל זמן שנותן ממש ביש עוד וכו' לא הגיע לדרגת אין עוד. וכמו שפשוט שבעניני הגשמייות יחסו וישברו את כל הבריאה כולה לסיסים, כדי להראות במופת את האין והאפס שבהם. גם בעניני רוחניות כן הוא. ואף שלכאורה על תורה ומצוות יש מה לסמוך כדאיתא באם בחוקתי תלכו וכו'. גילתה לנו התורה סוד גדול ומבהיל "אל תאמר בצדקתי" שאם אדם אומר בצדקתי וכו' בוטח על תורה ומצוה, גם זה נקרא יש עוד, שהרי יש תורה ומצוות. אלא הסוד הוא שאין עוד - גם תורה ומצוות לבדם אינם. וגם על האבות אי אפשר לסמוך, כדאיתא בשבת (פט:): דתמה זכות אבות. מקרא ד"כי אתה אבינו אברהם לא ידענו וישראל לא יכירו אתה ה' אבינו וגואלו מעולם שמך" וכו'.

(יט) גמ', איזהו עטרו כלות, עיר של זהב. ובשבת (נו.) איתא, שר' עקיבא עשה לדביתהו עיר של זהב, וביארו התוס' שם (נט.) ד"ה ולא, שדווקא לחתנים וכלות נאסר, דהוי שעת שמחה ולא לשאר אדם.

(כ) גמ', נודעוזה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה. וביאר היעב"ץ (בבא קמא פב:), שהכוונה שכל שטחה של ארץ ישראל הזדועוזה, שהוא שיעורה.

(כא) גמ', אבטולמוס בן ראובן התיירו לספר קומי שהוא קרוב למלכות. הקשה הכסף משנה (פ"יא מעבודה זרה ה"ג), היאך יש כח לחכמים להתיר אסור זה לקרובין למלכות, והא איסורו מדאורייתא דהרי הוא מחוקות האמורי. ותירץ, דמחמת דהוי הצלת כלל ישראל, שרי.

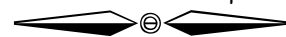
(כב) גמ', משמת רבן גמליאל עלה גובאי. ביאר העינין יעקב, דאפשר דמשום דמצינו בכמה מקומות שתיקן תקנות להישמר מן הגזל, לכך בפטירתו עלה גובאי, דהכי איתא בבבא מודליקין (לב:) דהגובאי עולה מחמת הגזל.

(כג) גמ', אמר ליה רב יוסף וכו' אמר ליה רב נחמן וכו'. כתב השפת אמת, דמצינו כן ברב יוסף בהוריות (יד.) שהניח הנשיאות לרבה אף דסיני עדיף. ורב נחמן אמר לתנא לא תיתני יראת חטא דאיכא אנא, שכן מצינו הנהגתו בכתובות (פו.) שאמר אם כן עשינו עצמנו כעורכי הדיינים, ואף דלקרוב שרי, מכל מקום צורבא מרבנן שאני, וזה עיקר יראת חטא שחושש פן עשה בכך חטא.

(כד) גמ' שם, במסילת ישרים (פכ"ד) ביאר, דיראת החטא היא כמו חלק מיראת הרוממות, כי התכלית בשניהם שלא לעשות דבר נגד רום כבודו יתברך. אמנם היא כמו מין בפני עצמו. והחילוק ביניהם, כי יראת הרוממות היא בשעה שהוא מתפלל או עובד, שאז יבוש ויכלם ירעש וירעד מפני רום כבודו יתברך. או בשעה שמוזמנת עבירה לפניו, והוא מכיר בה, הוא פורש מלעשותה למען אשר לא יעשה דבר למרות עיני כבודו ח"ו. אך יראת החטא היא בכל עת ובכל שעה, שיהיה האדם ירא ודואג תמיד על מעשיו, פן נתערב בם איזה שמץ חטא, או איזה דבר קטן או גדול שאינו לפי גודל כבודו יתברך ורוממות שמו.

(כה) גמ', אמר ליה רב יוסף לתנא לא תיתני עונה דאיכא אנא. כתב המהרש"א (חידושי אגדות), דאף שאין דרך החכמים להתפאר במעלתם. מכל מקום כדי שלא יהא שונה הברייתא בטעות אמרו כן דלא בטלה משמת רבי. ועוד, שיראי חטא ימאסו, ולא היה שבח בזה באותו הדור. והשפת אמת כתב, דאין הפירוש בטלה עונה ויראת חטא לגמרי, אלא שבטלה מרובם, לאפוקי יחידים שבודו. שמקודם היתה העונה והיראה שכיחה. ולהכי, אדרבה רב יוסף ורב נחמן שהיו שפלים בעיניהם אמרו מדאיכא אנא, [דהיינו והרי אנו איננו מהנהו יחידים] ועל כן נמצא כן ברוב העולם, ולהכי אתי שפיר דבוודאי דברי התנא אמת דבטלה, [ומה שהיתה בהם היינו שהיו מאותם יחידים] רק הם מענותנותם אמרו כן. והשליה הקדוש (פרשת עקב תורה אור ד') ביאר, שהיה הכל שוה בעיניו השבח והגנות, ולא היה שום רושם התפעלות בליבו, על כן לא היה איכפת לו במה שסיפר מדתו להתלמד ממנו, שלא יאמרו העולם שאי אפשר להשיג המידה הזו, ויתייאשו. ובשם משמואל (שמיני שנת תרע"ד) ביאר בשם האבני נזר, שיש שני מיני הכנעות, יש הכנעה מחמת שידוע ומרגיש שפלות עצמו, ויש הכנעה שאף שידוע מעלתו מכל מקום לעומת שידוע ומשיג גדלות האלקות הוא בעיניו כאפס ואין, ואפילו היתה מעלתו אלפים פעמים ככה אין למציאותו נגד מציאות ה' ראויה להקרא מציאות כלל, וממין זה האחרון היה רב יוסף דאף שידוע מעלותיו ושהוא ענו מכל מקום לא היה תופס מקום בעיניו להקרא שיש לו מציאות בצד מה.

הדרן עלך עגלה ערופה
וסליקא לה מסכת סוטה

מסכת גיטין

דף ב' ע"א

(א) מתני', המביא גט. הקשה הריטב"א, תנא אהיכא קאי דקתני המביא. ותירץ וכן כתבו

דף ב ע"ב

(ח) רש"י ד"ה לפי שאין, בתוה"ד, הלכך אומר השליח וכו' וממילא שיילינן ליה אם נכתב לשמה וכו'. והוא לקמן (ג) משום דחיישינן דאי מפיש בדיבורא זמנין דגיזי לה. ושם פירש רש"י ב"ה גיזי א"נ סתמא (לשמה) קא מסהיד. וכן פירשו התוס' ד"ה לפי (הראשון). והקשו הגרע"א והחתם סופר ועוד, הרי סתר עצמו. ועיין לקמן אות י' דברי המהרש"א, ולפי סברא זו תירצו, דמה שלמד רש"י לקמן גם בגוונא דסתמא לשמה, היינו לפי מסקנא דגמ' דבקיאינן, אלא דחשו לערעור הבעל, אבל הכא הוכרח לפרש כן. וכיון שאין בקיאינן מה שייך לומר דכוונתו מסתמא לשמה.]

(ט) [בא"ד, בתוה"ד, וממילא שיילינן ליה וכו'. צריך ביאור, דהתייבח במביא לארץ ישראל ידעו לשאלו אם נעשה לשמה. אבל המביא ממדינה למדינה במדינת הים, מה יועיל מה דיאמר בפני נכתב, הרי אינם בקיאים לשמה, ומנין ידעו לשאלו האם נעשה לשמה. אמנם למאי דמסקינן דרוב בקיאים ניהא, אבל למאי דסלקא דעתין דחיישינן לפי שאינם בקיאים, תיקשי. (ת.ו.) ולכאורה יש להקשות עוד. כיון שאין בני חוץ לארץ בקיאינן בלשמה, מה שייך לתקן דהשליח יאמר בפני נכתב וכו', הא כיון שאינו בקי לא יידע לדקדק שכך יהיה, אדרבא היו צריכים ללמדם שיכתבו לשמה, וממילא לא יצטרכו לתקן. ויש לומר, דאי אפשר היה ללמדם, הלכך תקנו שיאמר בפני נכתב וכו' כדי שישים לב לכך, ולפחות כשיביא גט לארץ ישראל ויאמר בפני נכתב וכו', הם שידועים ישאלוהו, האם נכתב לשמה. (וכמו שכתב הפני יהושע, דבתוספתא משמע, שעיקר התקנה היתה למביא לארץ ישראל). וכיון שנתקנה התקנה על כל השליחים שבחוץ לארץ, לא פלוג, ואף אי איל ממדינה למדינה שם, שאינם בקיאינן לשאלו, היה צריך לומר כן.]

(י) תוס' ד"ה לפי, באה"ד, והוא דפ"ה דממילא שיילינן ליה, המהרש"א ביאר דרצו לומר, דודאי אי הוה אמרינן דהוא הדין דאינן בקיאינן בשאר הלכות גיטין, כדבעו לפרש לעיל, על כרחך דלא הוה בכלל בפני נכתב וכו' סתמא ניהו, (כמו שפירשו התוס' בהמשך דבריהם גבי שלא לשמה), והוה לן לפרושי על כרחך כרש"י דממילא שיילינן ליה אי הוה לשמה ואכל הני מילי, אבל אין נראה משום דלא משמיט וכו'.

(יא) גמ', ורבא אמר לפי שאין עדים מצויין לקיימו. הריטב"א (קרקשקש) הביא דהקשה הראב"ד, סוף סוף כיון שהאמיננהו רבנן כבי תרי לומר שהבעל נתנו לו, מאי טעמא צריך לומר בפני נכתב וכו', דהא אמרינן בסמוך "אלו אתיהו בי תרי" לרבא אינו צריך לומר כלום. והרי השתא נמי על כרחין בעינן למימר דהימננהו רבנן כבי תרי שהבעל נתנו לו, דאי לאו הכי, מה מועיל מה דמהימנינן ליה שהגט נחתם בפניו, הא אכתי יבא הבעל ויערער שלא עשאו שליח. ותיירץ בשם יש מתרצים, [והוא ברמב"ן שהאריך בדבר והוסיף לתרץ עיין שם] דודאי אין לחכמים כח להאמין אותו כשנים שהבעל מסרו לו בגט שאינו מקויים, דהרי אינו נאמן מדאורייתא כיון דיש הכחשה בין בעל לשליח. ומה שנאמן בגוונא שאמר בפני נכתב וכו', היינו משום דהימננהו כבי תרי לענין קיום שהוא מדרבנן, ואחר שהוא מקויים, נאמן שליח בכל דבריו, מטעמא "דהא הימניה". כדאיתא לקמן (ס"ד) גבי שליח אומר לגירושין, ובעל אומר לפקדון, דשליח נאמן. משום "דהא הימניה", והוא דאי בגט מקויים הוא דאי לאו הכי לא יהא שליח נאמן. והרא"ש (בסימן ב') כתב, דטעמא דהשליח נאמן לומר דהבעל שווייה שליח, משום דכי היכי דהימננהו רבנן לומר בפני נכתב וכו', הימננהו נמי לומר שהבעל עשאו שליח.

(יב) גמ', מאי בינייהו. הקשה התורת גיטין, הא עתה סלקא דעתין דלרבה תקנת בפני נכתב, דוקא משום לשמה ולא משום קיום. אם כן איכא בינייהו טובא, בגוונא שהבעל מערער וטוען מזויף, דלרבה בעינן קיום דהא אכתי לא נתקיים הגט, ולרבא אינו נאמן כיון שכבר נתקיים באמירת בפני נכתב ובפני נחתם. ותיירץ, דאף להוה אמינא דלרבה לא נתקן בפני נכתב ובפני נחתם משום קיום, מכל מקום מודה, שבאמירתו בפני נכתב ובפני נחתם, נתקיים הגט ואין הבעל יכול לערער. וכעין שכתב הרא"ש (סימן ב), שאחרי שהאמינו לשליח על אמירת בפני נכתב ובפני נחתם, נאמן גם על עצם השליחות.

(יג) רש"י ד"ה דאתיהו, בתוה"ד, והגט יוצא מתחת ידי שניהם. כתב בשו"ת הריב"ש (בסי' שיח), דודאי אדוקין בו, לאו דוקא. אלא ששניהם אומרים שהבעל עשאו שלוחים, ונתנו האחד במעמד שניהם. והיינו משום דמסתמא חתמו העדים בפני שלוחי הגט, או ידעו בחתימתם. אבל מחמת עדי השליחות, אין להחזיק הגט כעדים מצויין לקיימו.

(יד) תוס' ד"ה דאתיהו בי תרי, בתוה"ד, פ"ה למ"ד לפי וכו' ומפרש ריב"א דאתיהו בי תרי דאמרי שהבעל שלחם דתו לא מהימן וכו'. ובתוס' רי"ד לקמן (ה): פירש, דאף על פי שהביאו ואינן מכירין החתימה, נותנין אותו לאשה ונישאת בו. ואין הבעל יכול לערער היום ומחר, שאם יבוא ויאמר לאשה אַת זייפת אַת הגט, תאמר לו הרי עדים שאתה מסרתו בידם כתוב וחתום, פ"ך כמאה עדים שהוא מקויים, והלכך אף על פי שאין השולחין מכירין החתימות, כיון שמעידים שהבעל נתנו להם אינו צריך שום קיום בעולם.

(טו) בא"ד, וקשה וכו'. והרא"ש (סימן ב) הוסיף לתמוה, דלשון דאתיהו משמע דהו

שלוחים ואף שאינם מכירין. והרשב"א הקשה עוד, דאם תאמר דמסתמא בשלוחין המכירין קאמר, אם כן צריכין בית דין לדעת שאמנם מכירין חתימת ידי העדים, דאי לאו הכי, מספיקא לא שרינן לינשא לכתחילה דלמא אין מכירין. ואם כן אפילו אתיהו בי תרי לרבא נמי בעו למימר בפני נכתב או ידענא, ומאי איכא בינייהו.

(טז) תוס' ד"ה מידי דהוה, בסוה"ד, דמאי כל, עיקר דבר שבערוה וכו'. ביאר המהרש"א, דרצו לומר דעיקר דינא דאין דבר שבערוה פחות משניים, לא נאמר אלא בענין ערוה של אישות, אבל לא בשאר עריות, וקשיא לשון "כל עריות". [לכאורה כוונתו לבאר, דלענין שאר עריות דקורבה לא בעינן ב', משום דלא ילפינן דבר דבר מממון אלא לענין אשת איש, דקרא דערות דבר באשת איש כתיב. אמנם בתוספות הרא"ש כתב, הא עיקר דרשה דדרשינן דאין דבר שבערוה פחות מב', מ"מצא בה ערות דבר" דרשינן, ובאיסור אשת איש כתיב. ומדלא כתב דהוה דוקא באשת איש, אלא כתב דעיקר קרא באשת איש כתיב, משמע דבאמת ילפינן שאר עריות מאשת איש ובכולהו בעינן ב' עדים. אלא דלא שייך לשון "מידי דהוה אשאר עריות", דאם כן תלי תניא בדלא תניא. וכן יש לפרש כוונת התוספות. (ג.א.) ואולי כך יש לבאר גם דברי המהרש"א עצמו.]

(יז) גמ', עד אחד נאמן באיסורין. כתב המאירי, ותרצוה, מפני שעד אחד נאמר באיסורין, ואף על גב דהכא איכא כתובה, מכל מקום עיקר העדות באיסורין היא "הכתובה מאליה היא באה".

(יח) תוס' ד"ה עד אחד נאמן, בסוה"ד, וכשעברו שבעה טהורה ממילא. כתב בחידושי הגרע"א, דעיקר סברת תוס', דמה שאומרת עכשיו שספרה ז' נקיים לא הוה נגד חזקה, משום דאותה ראייה שראתה קודם הו' ימים, אינה מחזקת לאסרה אחר עבור ז' ימים, דמשום אותה ראייה לחדוד ממילא מותרת עכשיו, כיון שעברו ז' הימים, ועל מה שבאת לאסרה שמא ראתה נמי לאחר מיכן, ליכא חזקה.

(יט) גמ', שם. דעת הריטב"א ביבמות (פח: הובא בש"ך י"ד סי' קכ"ז סוף ס"ק י"ד) דאף שהאמינו לעד אחד באיסורין, אם יבוא אחר ויכחישו תהני הכחשתו, דבאיסורין לא אמרינן כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי כאן שנים. והקשה בחידושי החתם סופר בשם הגרע"א, דלדבריו מה מועיל נאמנות השליח, הא אכתי מצי הבעל לערער ויהיה נאמן, והרי הוכיחו התוס' לקמן (ג) ד"ה חד אתי, מדלא תנן ברישא המביא גט ממדה"י אם יש עליו עוררין, שיהא פסול. ותיירץ החתם סופר, דהתוס' התם אולי למאי דנקטינן דבעינן שנים מעיקר הדין, אלא שהאמינו לעד אחד. ולכך הוכיחו דאם המערער נאמן, היו צריכים לכתוב כן במתניתין. אבל השתא דקא סלקא דעתין דשליח נאמן משום עד אחד, פשיטא דאם יערער יצטרכו קיום, ככל עד אחד.

(כ) תוס' ד"ה הוה דבר שבערוה. כתב הגרע"א דמדבריהם משמע דבלא אתחזק עד אחד נאמן בדבר שבערוה, דהרי ביארו כוונת הגמ', דבתחזוק איסורא נאמן משום דהוה דבר שבערוה, ולא נקטו דהגמ' פרכה מתרי טעמי, א. דאתחזוק, ב. אף אם לא אתחזוק הוה דבר שבערוה. [ואמנם כן ביאר הרמב"ן כאן] והיינו משום דסברי דבלא אתחזוק נאמן בדבר שבערוה. [והביא שכן משמע בר"ן בקדושין (דף ר"ל) אף שהעיר דהר"ן סתר למה שכתב בגיטין (דף קע"ב) עיין שם]. אמנם כתב דמהא דכתבו התוס' בסוף דבריהם, דאיצטרך וספרה לה, דסלקא דעתין דהוה דבר שבערוה וכו'. מבואר, דאלו היה דבר שבערוה לא היתה נאמנת, אף דליכא חזקה איסור. ועיין בדבריו מה שהאריך עוד.

(כא) גמ', רוב בקיאינן הן ואפילו לר"מ דחויש למעוטא סתם ספרי דדיינו מנגמר גמירי. הקשה הריטב"א (קרקשקש), מה מועיל אף לרבנן מה דרוב בקיאינן הם, הא איכא מעוטא דלא בקיאי, וחזקה דאתתא, וביבמות (ק"יט): אמרינן, דמעוטא וחזקה חשיב כפלגא ופלגא. ותיירץ, בשם רבינו נר"ו, דכמו לר' מאיר דחייש למעוטא, אמרינן דהכא ליכא למיחש, משום דהוה מעוטא דמעוטא דלא גמירי. כל שכן לרבנן דלא חשיב האי מעוטא להצטרף עם חזקה דאתתא. והגרע"א הקשה נמי כן, ותיירץ, (על פי מה שהביא שיטת הר"ן וכן הוה סלקא דעתיה להוכיח מדברי תוס' עיין באות הקודמת, ודלא כהריטב"א) דלרבנן כיון דנעשה פלגא ופלגא, הוה ספק בלא חזקה דנאמן גם בדבר שבערוה, אבל לר' מאיר דבלא החזקה חיישינן למיעוטא, נשאת החזקה בתקפה ואין העד אחד נאמן.

(כב) רש"י ד"ה ורבנן. הקשה הגרע"א אגמ', מה שייך לענין חתימת עדים פסול דשלא לשמה, הא כל שלא חתמו לשם בעל זה להעיד שמגרש אותו, ליכא עדות כלל. ודוקא גבי סופר שייך בגוונא שכתב להתלמד, אבל גבי עדים אם חותמים להתלמד ליכא עדות כלל. אמנם להפוסקים בשולחן ערוך (אבן העזר קלא, ז) דהעדים בעו לאמר בפירוש שחותמים לשמה, ניהא. דשייך בגוונא דהעדים יחתמו לבעל זה, ואפילו הכי חסר בלשמה כיון דאינם אומרים בפירוש שחותמתם לשמה. אבל לשיטת דלא בעו שיאמרו בפירוש, קשה. ותיירץ, דחיישינן שמא חתמו לגרש בו א' משתי נשוי ששמך שוה, לאיזו שתצא מפתח ביתו תחילה, דמכח דאין ברירה הוה שלא לשמה.

(כג) שם, אמנם לרש"י דכולם בקיאים בדיני דלשמה והחשש רק משום שמו כשמו, מה החשש לענין חתימת העדים, דאי נימא דחייש בגוונא שנכתב לשם הבעל לגרש את אשתו, ונתנו לאיש אחר ששמו כשמו, והוה חתים עדים לגרש בעצמו, והחזירו לראשון לגרש בו. הא בכהאי גוונא לא מקרי עדות כלל, ואינו משום לשמה. ואם נדחוק דגבי עדים באמת איכא מעוטא דמעוטא דאינם בקיאים בלשמה. והא דהוצרך לומר

תוס' וא"ת אמאי לא וכו'.

ט בא"ד, בסוה"ד, ואומר ר"י וכו'. הקשה המהר"ם, לתירוץ הר"י, הוה ליה לרבה להוכיח לרבא מאותה משנה, דמדלא מהני דשניים יאמרו ידענו, שמע מינה דטעמא דבפני נכתב וכו', משום לשמה (וכמובא בהערה הקודמת). ותירץ, דאכתי יוכל רבא להשיבו, דהא דלא מהני ידענו אפילו בשניים, היינו כיון דבגט מהני קיום על ידי חד דהוא השליח. חיישינן, דאי נתיר ידענו בשניים, אתי לאחלופי בקיום שטרות דעלמא ונימא דסגי בחד, ולכך הוצרך רבה להוכיח מדתנן בפני נכתב, דהוא מיותר, מאחר דלא אתי לאחלופי בשאר שטרות, משום דידענו לא מהני. וכתב, דאפשר דהאי וא"ת אמאי לא מהני וכו' לא שייך בהאי ד"ה, אלא בסוף הדיבור שאחריו.

דף ג ע"ב

ז גמי, אי ר"מ חתימה בעי כתיבה לא בעי. כתב התפארת יעקב, דמכל מקום ודאי שצריך לכתוב בגט את עיקר הדברים, והיינו שהבעל מגרש את אשתו בגט זה, משום דכתיב "ספר כריתות". ובעינן להזכיר בגט את סיפור הדברים דכריתות.

יא גמי, שם. הקשה הפני יהושע, דנהי דרבי מאיר לא בעי כתיבה לשמה, מכל מקום הא מודה ר' מאיר שאם ציוה לאחד לכתוב לו גט וכתבו אחר, דפסול, דכתיבו התוס' (סו:). ד"ה הא. ואם כן, נימא דלכך בעי לומר שנכתב לשמה, לאפוקי מכתב אחר. ותירץ, דליכא למימר הכי, משום דרבה גופיה סבירא ליה לקמן (סו:), דאומר אמרו כשר, ולא תעשה כן, וכיון דכשר ומכל מקום לא תעשה, אינו שכיח, ולא חיישינן לה.

יב תוס' ד"ה דתנן, בתוה"ד, ותימה לר"י דהכא משמע דלא מתוקמא וכו' ולקמן תניא וכו'. בתוס' הרא"ש תירץ, דלא נקט התם בפני נכתב משום ר' מאיר, אלא משום חכמים דפליגי עליה, וסברי דיש תקנה לדבר אם לא אמר בפני נכתב ובפני נחתם.

יג גמי, אי ר' אלעזר כתיבה בעי חתימה לא בעי. כתב הריטב"א, דחזוין הכא, דלר' אלעזר עדי מסירה כרתי ולא עדי החתימה. והקשה, דלא מצינו דר' אלעזר פליג אדר' מאיר אלא דעדי מסירה נמי כרתי, אבל מודה הוא דבעינן עדי חתימה, וכדאמרין לקמן (פו:). ותירץ, דסלקא דעתא דמקשה, דכל כהאי גוונא דגט על ידי שליח, כיון דהוא בעדי מסירה ולא סגי בלאו הכי, וכדאמרין לקמן (ד:). דנותנו לה בפני ב' או ג'. לא בעינן חתימה לשמה, אלא בגט שנעשה בעדי חתימה בלא עדי מסירה. (ועיין לקמן ד. אות א')

יד גמי, וכי תימא לעולם ר' אלעזר היא וכי לא בעי וכו'. הקשה בחידושי החתם סופר (מהדור"ק), דברישא הוה ליה לאסוקי כוליה מילתא דר' מאיר, ולמימר, וכי תימא כי לא בעי ר' מאיר כתיבה לשמה מדאורייתא אבל מדרבנן בעי. ותירץ, על פי מה שכתבו התוס' ד"ה וכי לא בעי, דלפי קשיית הגמרא להלן "וכי לא בעי רבי מאיר כתיבה לשמה וכו'", בעינן לאוקומי מתניתין דמחובר כר' אלעזר וחתמו אתורף קאי. ולפיכך בעי לאתויי ברישא הא דר' אלעזר, ולאוקמי מתניתין דמחובר כוותיה.

טו תוס' ד"ה שלשה גיטין כו', בתוה"ד, דכיון שהבעל עצמו כתב אין לך חתימה גדולה מזו. ביאר הפני יהושע, דלפי מה שמפרש ר"ת לקמן (ד). בתוס' ד"ה דקיימא לך, דלר"מ נמי בעינן עידי מסירה, משום דאין דבר שבערוה פחות משנים. צריך לומר, דהכא נמי איירי בעידי מסירה, אלא דר"מ בעי נמי עידי חתימה בהדי עידי מסירה, מגזירת הכתוב ד"יחתם", ולהכי סגי בכתיבת יד הבעל, במקום חתימת העדים, דהא קרינן ביה וכתב. אבל במקום עידי מסירה לא מהני כתיבת ידו, דהא אין דבר שבערוה כו' והודאת בעל דין לא שייך כאן, כמו שכתבו התוס' (שם בסוה"ד) משום דקמחויבי לאחריני. מיהו אף דליכא עידי מסירה לפנינו לא תצא, דכיון דברור לנו שהגט יצא מתחת יד הבעל ליד האשה, דהא לנפילה לא חיישינן, תלינן שפיר, שהבעל מסר לה הגט בפני שני עידי מסירה, דהכל בקיאים שצריכין עידי מסירה משום דבר שבערוה כו'. עוד כתב, דלשיטת הרמב"ם והרי"ף, דסגי או בעידי מסירה או בעידי חתימה, על כרחך סברי, דאף דקיימא לך דאין דבר שבערוה כו', מכל מקום כיון שהעדים חתומים על הגט, ודאי מסרוהו ליד הבעל, וכיון שאנו רואין עכשיו הגט ביד האשה, אַנן סהדי שגרשה והוי כמאה עדים. והכי נמי בכתיבת יד הבעל, אף בלא עדים. כיון שודאי מיד הבעל בא לה, הווי כמאה עדים. ואינו משום הודאת בעל דין, דהא אין אנו צריכין להודאתו. וסיים שהאריך בכך לפי שדברים אלו מפתח גדול בזה המסכת.

טז תוס' ד"ה כתב בכתב ידו, בתוה"ד, וא"ת וכו'. הקשה המהר"ם, אמאי לא הקשו התוס' למה פוסלין את הגט באין בו זמן, נימא דלא תטרף בו מלקחות, אבל תוכל להנשא בו. ותירץ, דהא פשיטא לתוס' דמחמת שהאשה תפסיד שלא כדון בעינן לפוסלו. אבל ביש בו זמן, דמפסידה כדון, דחדשינן ליה שהקדים הומן, הקשו תוס' דלא היה ליה לפוסלו. ותירצו דהכי נמי תפסיד שלא כדון.

יז רש"י ד"ה אלא מפני תיקון העולם, ותראה חתימתם לעדים אחרים ויכירוהו. העיר בחידושי החתם סופר, מה יועיל אם יכירו חתימת העדים, הא בעי עדי מסירה. ואין לומר דכוונתו כמו שכתב הרשב"א גבי מזויף, שכיון שעדים חתומים מסתמא נעשה הכל כדון, ונמסר בפני עדי מסירה, דהוי ליה לפירושי הכי. וביאר, דכוונת רש"י שהעדים חותמים, רוצה לומר שהעדי מסירה הם עצמם יחתמו על הגט כמו שאנו נוהגים, וכדפירש רש"י לקמן (כג). ד"ה והוא שיהיה גדול, וסיפא דקאמר שאין קיום הגט

בסופר טעם דשמו כשמו, ולא נחא לומר משום מעוטא דמעוטא, דלישנא דגמ' "סתם ספרי דיינינן", משמע דכולהו בקיאינן. מכל מקום קשיא אגמ' למה הוצרכה לחדש דסתם ספרי מגמר גמירי וכלהו בקיאינן, לימא דהוי מעוטא דמעוטא, דהא לענין חששא דעדים צריך לומר כן. ונשאר בצריך עיון גדול. [ועיין מה שהבאנו דבריו באות י"ט וכו'].

כד תוס' ד"ה ורבנן (בנמשך לדף הבא), בסוה"ד, שהוא לא היה בקי לשמה. הקשה המהר"ם, אמאי הוצרכו התוס' לומר שהבעל יערער וכו', אף בלא זה אנו נחוש לכך. ותירץ, דסבירא להו לתוס' דאין לנו לחוש לכך, מאחר דרוב בקיאינן לשמה, וגם סתם סופרים נוהרים בכך כמו שכתבו התוס' לקמן (ג:). בד"ה שלשה, ולכך בעינן שהבעל יערער ויאמר שאני הוא מהמעוט ולא הייתי בקי לשמה, ולקחתי גט שכתב הסופר להתלמד והחתמתי עליו עדים.

דף ג ע"א

א רש"י ד"ה דאי מצרכת, למימר וכו' ואוקי חד לבהדי חד. הקשה הפני יהושע, דמסקינן לקמן (ט). בגמרא, דערעור הבעל הוי כשנים וערעור חד לא מהני, וכל שכן הכא שהשליח מכחישו, אי הבעל חשיב כחד, שלא יהיה נאמן. ותירץ, דלא נחשב ערעור הבעל כשניים אלא כשמערער שהגט מזויף, ולא כשמערער שלא נכתב לשמה.

ב רש"י בד"ה מעיקרא מידך דייק, בתוה"ד, ואי נמי עורר אינו נאמן דודאי דק במילתא שפיר. כתב הרשב"א, דמלישנא דגמרא לא משמע אלא דאיהו לא אתי לאורועי נפשיה, הא אי אתי ומערער ערעורו ערעור, וכן משמע נמי מדקאמר אתי בעל ומערער ופסיל ליה וכו'. לכך כתב, דהכי קאמר, אתי מערער ואמר דפסול הוא, ומזויף ויוציא עליו לעז, וליכא אלא אחד המוציאו מידי לעז, ונמצא משיאה בגט שיצא עליו פסול לעז, ומשנינן דאפילו משום לעז ליכא. והמהרש"ל כתב, דהא דפירש רש"י "לא אתי לאורועי נפשיה" אשליח קאי ולא אבעל, וכן דייק מלשון התוס' להלן ד"ה הכא בפני.

ג גמי, ורבא מאי טעמא לא אמר כרבה. הקשה הרשב"א, נימא דרבא סבר דסתם ספרי דיינינן מיגמר גמירי, דהא רבה גופיה הכי אית ליה, ואפילו לרבי מאיר דחייש למיעוטא הכא ליכא למיחש, אלא דרבנן הוא דאצרוך והוה להו לרבא לעולם כלרבה לאחר שלמדו. ותירץ, דרצה לברר טעמו ממתניתין, מדלא תקנו לומר בפני נכתב ובפני נחתם לשמה, כדמפרש טעמיה ואזיל, ודייקא כוותיה. עוד תירץ, דהכי קאמר אמאי לא חייש רבא לאותו מיעוט דחייש רבה, ומשום חומר דבר שבערוה.

ד רש"י ד"ה אמיגזייה וכו' ואמרין לקמן כל המשנה ממטבע שטבעו וכו'. הקשה הריטב"א, ליתקון דלימא הכי, ויוסיפו לתקנה דאי גיזי ליה ליתכשר, כיון דסגי בלאו הכי. ותירץ, דכיון דאם לא אמרו אינו מעכב, לא רצו חכמים לתקנו מתחלה, משום דמיינן מילי דרבנן כחוכא. והרשב"א הוסיף לתרץ, דכיון דכולהו אמרי בפני נכתב לשמה, והאי לא קאמר אלא בפני נכתב, חיישינן ואמרין דלא איכתוב בפניו, ומשום הכי גזייה. והקשה, דליתקון דלימא הכי, ואי גיזי ליה נישיליניה, ואי הדר ואמר נכון נכתב לשמה, נהמניה. וכתב, דאפשר דחיישינן דילמא מתוך שאלה זו ילמדו לשקר. דאף דלאתי לשקורי ולאסוהדי בשיקרא ליכא למיחש. הכא שהתחיל לומר בפני נכתב וגיזי ליה לשמה, וכולהו לשמה קאמרי, חיישינן דילמא לא ידע דהווי לשמה, ומה שאומר הן כי שיילינן ליה, שקורי משקר.

ה [רש"י ד"ה אחלופי, דמוכחא מלתא דלקיומי אתו. לכאורה נראה, דכוונתו ליישב מה שהקשה קצת הפני יהושע, מאי טעמא לא קשיא לגמ' לרבא, אדאיתא במתניתין דבארץ ישראל אין צריך לומר בפני נכתב וכו', ליחוש שיבטל קיום שטרות בכלל. אמנם לפי מה שדייק רש"י חיישינן דוקא היכא דאתי לקיומי. אבל אי הביא ואינו מקיים אינו שייך לקיום, ויאמרו דהיכא דאיכא ערעור בעו לקיים השטר בשני עדים].

ו [בא"ד, ומאן דחזי סבר וכו'. ולכאורה יש לומר, דמאי כתב ומאן דחזי וכו', היינו משום דלא חייש שהבית דין יטעו, דהא רבא עצמו אית ליה ביבמוות (קו), דלא חיישינן לבית דין טועין. (י.צ.ב.). אבל צריך עיון, וכי מלתא דקיום שטרות איתא במאן דחזי (דהיינו שאינו מבית דין) הא קיום שטרות בבית דין הוא. (ר.ג.).].

ז תוס' ד"ה אתי לאחלופי, הרש"ש אמתניתין (טו). העיר מהא דכתבו התוס' לקמן (ה:). ד"ה אפילו, דטעמא דמועיל עדות על חציו הראשון משום דמסתמא סיימו לשמה. ולכאורה דלא כמו שכתבו כאן. והביא דרש"י ותוס' אמתניתין (שם) ביארו כדברי התוס' הכא. וכתב, דמה שכתבו התוס' בדף ה: היינו אליבא דרבה דבעי לשמה, ומה שכתבו כאן היינו אליבא דרבא. ועיין שם עוד בדבריו.

ח תוס', ד"ה הכא, בתוה"ד, וא"ת ואמאי לא מהני ידעתי לרבה. הקשה המהר"ם, מאי מקשו, הא כבר פירשהו בתוה"ד, דהטעם הוא משום דמרע אנפשיה טפי כשאומר בפני וכו'. ותירץ, דדברי התוס' מיוסדים אהא דכתבו לקמן בתוס' ד"ה אטו כו', דבחד לא מהני ידעתי אפילו לרבא, משום דמרע אנפשיה טפי כשאומר בפני וכו'. והא דקאמר, ורבא אמר לך אטו הכא כי קאמרי וכו', היינו כי אמרי ידענו שנים מעלמא כי מקיימי גט זה. ועיקר החילוק בין רבה לרבא, דרבא סבר, דגבי שנים מהני ידענו ולכך שייך איחלופי, ורבה סבר, דאפילו בשנים לא מהני ידענו, ולכך לא שייך איחלופי, ואם כן בפני נכתב למה לי. אלא ודאי טעמא דמתניתין משום דאין בקיאינן לשמה, ואהא הקשו

אלא בחותמיו, היינו עדי מסירה, כיון שרוב גיטין נמסרים בפני החותמים.

דף ד' ע"א

(א) **תוס' ד"ה וחתמו ונתנו, בתוה"ד**, והא דלא קאמר הכא וכו'. ביאר **המהרש"א**, דדיוקם משום דתיבת "כשר" משמע דיעבד, וכן תיבת "וחתמו" בוא"ו. אמנם **התוס'** רא"ש דקדק מהא דלא קאמר "וכשר", דהיינו שדייק משום דמשמעות תיבת "כשר" בלא וא"ו, בדיעבד.

(ב) **בא"ד, בתוה"ד**, והא דלא קאמר הכא וכו' דלא סגי דלא עבד הכי. סתמו ולא פירושו הטעם. ואולי יש לומר, דהוהו אמנא דכיון דהתורה חסה על ממונן של ישראל, כיון דכשר חייב ליתנו לה. קא משמע לן דמכל מקום יכול להדר ולכתוב אחר. וצריך עיון.

(ג) **גמ', לעולם רבי אלעזר הוא וכו' לא בעי רבי אלעזר וכו'**. עיין לעיל דף ג אות י', ביאור **הריטב"א** בסוגיין. וכתב **הריטב"א**, דלפי מה שביאר, הא דמשנינן הכא, היינו דאינו כדסבר המקשה דכל היכא דמגרש בעידי מסירה לא בעי חתימה לשמה, אף שהעדים חתומים בגט. דודאי היכא דעדים דחתומים בו בעי לשמה, משום דר' אבא, דמודה רבי אלעזר במוזיף מתוכו שהוא פסול. וטעמא משום דאתי למסמך עלה, דכי מגרש בעידי חתימה בלא עידי מסירה, להכשיר עידי חתימה שלא לשמה. והא אמרינן דאפילו לרבי אלעזר כי מגרש בעידי חתימה בלא עידי מסירה דבעינן חתימה לשמה. וכתב, דאפשר דמקשה לא ידע ליה להא דר' אבא.

(ד) **תוס' ד"ה מודה רבי אלעזר במוזיף מתוכו, בתוה"ד**, תימה וכו' דהתם בדין מיפסיל משום דלמא אתי למיסמך עליהו להשיאה וכו'. **רש"י לקמן** (י): **ד"ה מודה**, פירש, דמוזיף מתוכו פסול, אף שאין צריך עדי חתימה. משום דחיישי רבנן שמא ישתמש בעדי החתימה אף לעדי מסירה, שימסור בפניהם את הגט וכיון שהם קרובים הרי הם פסולים. ועיין **בשערי חיים** (סימן יב) דביאר אמאי לא נקטו התוס' כרש"י.

(ה) **בא"ד, בסוה"ד**, ויש לומר דמכל מקום וכו'. ביאר **בשיעורי רבי שמואל** (דף ג אות מה), דודאי פסול הגט הוא שהוא מוזיף מתוכו, וכמבואר בגמרא, ולא משום גזירה שמא יכתוב שלא לשמה. אלא דכוונתם, שמתוך שחששו **שיכתוב** שלא לשמה, פסלו נמי חתימה שאינה לשמה, וממילא הוי עדות פסולה, וכגט שחתום עליו קרוב או פסול.

(ו) **בא"ד, שם. והרשב"א** ביאר, דקרי ליה מוזיף מתוכו, משום דלדידיה כתיבה לשמה בעי, וחתמתן של עדים מכלל כתיבת הגט היא, דפעמים שאין כאן עדי מסירה וגט זה מתקיים בחותמיו וכשר אף לר' אלעזר, דתלינן דכיון דהתקיים בחותמיו לאו מוזיף הוא, ובוודאי נמסר לה כדיון בפני שנים.

(ז) **גמ', ר' אשי אמר הא מני ר' יהודה וכו'**. הקשה **הריטב"א** (כת"י), כיון דקיימא לן כרבי אלעזר כדאמר בסמוך. אמאי נייד ר' אשי מרבי אלעזר ומוקי לה דלא כהלכתא. ותיריך, דההיא אוקימתא כרבי אלעזר לא ניחא כולי האי. עוד תירץ בשם **ר"י הלבן**, דרב אשי אתא לאשמועינן, דאף דאפשר לאוקמא כר' יהודה ברווחא, מהדרינן אדרבי אלעזר משום דהלכתא כוותיה, ולא משום דליכא אוקמתא אחריתי, וכולה מלתא דרב אשי היא. [אמנם **מתוס' לעיל** (ג). שכתבו **בד"ה מאן האי בתוה"ד**, דכולה הך סוגיא **וגם רב אשי**. לכאורה משמע, דלא סברי דכולה מלתא ר' אשי היא. (א.ג.)]

(ח) **רש"י ד"ה ואמר אביי עירות הללו, בתוה"ד**, ומסילה ההולכת מו לזו וכו'. וכתב **התוס' הרא"ש**, דלפירוש רש"י, מובלעות היינו שארץ ישראל מקפת אותם. והקשה אפירוש רש"י, מה מועלת הבלעה זו, אדרבא רקס וחרג דמקרי, עדיפא. ולכך פירש, דמובלעות בתחום, היינו בתחום שבת. עוד כתב, דבהא מתיישב נמי, הא דהוכיר ר' אלעזר מכפר לודים ללוד ולא למקום אחר, משום שלוד גורמת לה להיות כארץ ישראל שהיא בתחום שבת שלה. אמנם כתב, דאפשר ליישב פירוש רש"י, שכפר לודים עדיף מרקם משום דאית ביה תרתי, מובלע וקרוב.

(ט) **תוס' ד"ה דקיימא לן, בסוה"ד**, ועוד רגיל ר"ת וכו'. עיין לעיל ג. אות טו.

(י) **תוס' ד"ה ומר סבר**, וטעמא דרבי אלעזר וכו'. ביאר **המהרש"א**, שתוס' הכרחו למימר כן, משום דאי הוה ניחא למקשן דטעמיה דר' אלעזר משום דגם מובלעות לא שכיחי, מי דחק את המתרחץ לאוקמא דברי ר' אלעזר במילתא אחריתי, היינו משום שלא תחלוק במדינת הים. הא לא הוה ליה לפרושי אלא מאי דמקשה ליה מפלוגתא דתנא קמא ורבן גמליאל, ופלוגתא דרבן גמליאל ור' אלעזר קאי כסברת המקשה. לכך ביאר (לולי דברי התוס'). דלסברת המקשה טעמו דר' אלעזר משום דמובלעות לא שכיחי. אבל לדברי התרצן דפלוגתא דתנא קמא ורבן גמליאל בסמוכות אי שכיחי או לא, אין סברא לומר דפלוגתא דרבן גמליאל ור' אלעזר נמי במובלעות אי שכיחי אי לא, דאם כן

הויה סברת תנא קמא רחוקה מסברת ר' אליעזר, דלתנא קמא אפילו סמוכות שכיחי ולר' אלעזר אפילו מובלעות לא שכיחי.

דף ד ע"ב

(יא) **רש"י ד"ה לא צריך**, ואף על גב דאין בקיאיין לשמה. כתב **הפני יהושע**, דהא דפשיטא ליה לרש"י דרבא נמי סבר דבני מדינת הים אין בקיאיין לשמה, אלא דלא איכפת לן, ולא ניחא ליה למימר דרבא סבר דבני מדינת הים בקיאיין לשמה. היינו משום, דמסוגיין מוכח כן, כיון דעתה סלקא דעתין, דעיקר דיוקא דמתניתינן, לאשמועינן דבאותה מדינה במדינת הים אין צריך. ואי ס"ד דאינהו נמי בקיאיין, מהיכא תיתי דצריך דאיצטריך לאשמועינן דלא. אלא על כרחך דרבא נמי אין בקיאיין. וקמ"ל, דאפילו הכי אין צריך לומר, דלא איכפת לן, כיון דרובא דרובא בקיאיין וסתם ספרי דדייני כו'. אמנם **הרש"ש** הביא **דרש"י לקמן ד"ה רבה אית ליה**, כתב, דרבא סבר דבקיאיין.

(יב) **גמ', ורבנן בתראי לפרושי טעמא דתנא קמא הוא דאתו**. הקשה **הרשב"א**, דנמצא דלהאי שינויא להחמיר קאתו, ואם כן אמאי נקטה מתניתינן בלשון אינו צריך וכו'. **אלא** המביא וכו', דמשמעותו קולא. ותיריך, דרבנן בתראי לא אתו אדברי תנא קמא אלא אדרבן גמליאל שמצריך אף מסמוכות, ואדרבי אלעזר שמצריך אף מהמובלעות. ועלה שפיר מקילין חכמים דאין צריך לומר אלא המוליך והמביא ממדינת הים, היינו מהמקומות הרחוקים ממש וכדברי תנא קמא. אלא שברך אגב מפרשים נמי את דברי תנא קמא, דהוא הדין מוליך.

(יג) **גמ', שם. הקשה התפארת יעקב**, הא אף רבה מצי לאוקמי דרבנן בתראי לפרושי דתנא קמא קאתו, ואמאי העדיף לומר דפליגי בגזירת מוליך אטו מביא. ותיריך, דמאחר דלרבה הוי גזירת חכמים הוה ליה לתנא קמא לפרושי, ומדלא פירש שמע מינה דלא סבירא ליה הכי. אבל לרבא שהטעם הוא משום שאין מצויין לקיימו, אם כן הכל יודעין שאין חילוק בין מוליך ומביא, ואתי שפיר מה שתנא קמא לא כתב כן בפירוש.

(יד) **גמ', דכיון דאיכא עולי רגלים מישבח שכיחי**. כתב **המאירי**, (אמתניתין המביא גט בארץ ישראל וכו'), דדוקא בני ארץ ישראל משתהים בירושלים ומספיקים להכיר את החתימות, אבל בני חוץ לארץ ממהרים לשוב לבתיהם, אם מחמת ריחוק המקום שמעלה בליבם טינא לשוב תיכף אחר ההקרבה, אם מחמת שלדעת קצת אין מביאין מעשר בהמה מחוץ לארץ, כדאיתא **בבבבורות** (ד:).

(טו) **גמ', דכיון דאיכא עולי רגלים וכו' כיון דאיכא בתי דינין דקביעי**. כתב **החתם סופר**, דיש לפרש הגמ' בב' אופנים, א. דכיון דשכיחי עולי רגלים (בזמן הבית), ובתי דינים (בזמן הזה), שם יתאספו ישראל, אם יביאו הגט לשם ימצאו קיום. ב. או נימא, דמהאי טעמא שיירות מצויות מעיר לעיר, וגם במקום האשה תמצא קיום, על ידי שיירא העוברת לעלות לרגל, או לבית דין, ואפשר נמי דתרווייהו איתנהו. ועל האופן הראשון הקשה, אמאי מהגמוניא להגמוניא שאני, וכי ההגמון סגר הדרך שלא יעלו בני הגמוניא שלו לרגל או לבית הדין. ועל הדרך השני הקשה, אם כן לבתר דאתא רב לבבל ואיכא דסלקי ונחתי ועשו בבל כארץ ישראל לגיטין, אם כן לאו דוקא בבל, אלא בכל הדרך שמארץ ישראל עד בבל אין צריך לומר, דהא סלקי ונחתי. ויקשה הא דקשיא **לגמ' לקמן** (ו). מתיב ר' ירמיה וכו'. וליכא לשנויי לבר מבבל, הא קאמר מעכו לצפון, והרי בבל הוא בין עכו לסוף צפון, והוי ליה למימר מבבל לצפון, אבל מעכו לבבל שיירות מצויות. ונשאר בצריך עיון גדול.

(טז) **[רש"י, ד"ה בתי דינין דקבועין, בעיירות וכו' ומצויות שיירות שהולכות לדון במקום הוועד**. לכאורה צריך עיון א. אי משום תקנת עזרא דתיקן מושב בתי דינין, הא גם מחוץ לגבולות הארץ נהגו כן, כדמוכח במתני' קמא דכתובות לענין תקנת בתולה נשאת. (ג. ב). מאי טעמא שכיחי שיירות משום האי תקנה, הא אדרבא מהאי טעמא דנו במקומם. ויש לומר דלכך כיון רש"י במה שכתב שהשיירות היו מצויות לילך לדון בבית הוועד. דבית הוועד היה בית דין הגדול היושב בלישכת הגזית, או בית דין הגדול מהבתי דינים היושבים בעיירות. כדאיתא **בסנהדרין** (לא): ונהגו כן דוקא בארץ ישראל.]

(יז) **תוס', ד"ה רבה אית ליה דרבא**, וא"ת אמאי צריך וכו'. ו**בריטב"א** תירץ, דרבה סבירא ליה לגמרי כרבא כדינו וכטעמו, כלומר, דאפילו במקום דליכא טעמא דלשמה, כגון במדינת הים לאחר שלמדו, צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם לרבא, ולא סגי בנחתם לחוד, משום דאתי לאיחלופי בקיום שטרות, והשתא למסקנא אף רבה סבירא ליה כטעמיה דרבא.

הצטרף גם אתה ללומדי ה"דרק היוזמי" בעירך!!!

זמני השיעור בדף היומי בעיון ע"י רבני הכולל בכל יום בין השעות 9:45-10:45 בבית המדרש "משכן אהרן" שע"י חניכי ישיבת פוניבז' מודיעין עילית ת"ז

למנויים, לתרומות, להנצחות ולכל ענין 050-4102442 ענין Sbma@kavnaki.net כמו כן ניתן להשיגו ב"שטייגען" http://www.shtaygen.co.il/?CategoryID=1124

יש אנשים שרוצים לעשות יד ושם לזכר עולם על נשמת אבותיהם ועושים להם מצבה של אבן וכו'... יתנדב עבורו איזה ספר הצריך לרכוש ללמוד בו, ויכתוב עליו את שמו, ובכל עת שילמדו בו יהיה לנחת רוח לנשמת הנפטר... (הח"כ באהבת חסד ח"כ ב"ש"ט)